

[0641] O A R K O N D E, D I A L E K T E N K A A R T

Taljochting by in kaart fan Aldfryske dialektfoarmen út 1402- 1544

Stúdzjes út 1953-1960

1. Stúdzjes út 1966-1976	
2. Vries syn oarkonden en korreksjes: 1977-1984	
3. Dialekt en algemien Frysk?	
4. Dialekt yn codices en yn oarkonden út doarp en stêd	
5. Grinsgefallen (út mingdialekten?) en ôfwikingen op de kaart	
7.1 Oarkonden mei noardeastlike <i>a</i> -dialektfoarmen: 1402-1521	
<i>lasse, lasa</i> ensfh.	= lêze
<i>salle; sald</i> (partic. perf.)	= ferkeapje; ferkocht
<i>satte; sat</i> (partic. perf.)	= sette; set
<i>spracke, spraka</i> ensfh.	= sprekke
<i>wasse, wassa</i> ensfh..	= wêze
7.2. Oarkonden mei súdwestlike <i>o</i> -dialektfoarmen: 1425-1544	
<i>fonne, fonna</i> en gearstallingen..	= finne
<i>jold; jolde</i> (subst. en ynfin.)..	= jild; jilde
<i>scyold(en);scyoldich</i> (adj.)....	= skuld(en);skuldich
<i>scyold(en)</i>	= skild(en):munt(en)
<i>solle, solla</i> ensfh.	= ferkeapje
<i>sotte, sotta; sot</i> (subst.).....	= sette; set
<i>sot, besot, ondersot</i> (partic.perf.),	= set, be-, ûnderset
<i>trodde, trodda; trottien</i>	= tredde; trettjin

Bibliografy en ferantwurdig

*

1. Stúdzjes út 1953-1960

Yn 1953 ferskynde in nijsgjirrige stúdzje fan J. J. Spahr van der Hoek oer de foarmen *Fenne, finne* en *fonne*. Hy besocht dêryn ûnder mear nei te gean wannear't dy foarmen foar it earst yn de Aldfryske oarkonden foarkomme, as soartnamme en as toponym. Dat wie in ûnbidich stik wurk en dêrom beheinde er him ta it earste diel fan Sipma syn oarkonden en in grut part fan de beide oare dielen. Sadwaande kaam er *fonna* foar it earst tsjin yn 1468.

Yn dyselde tiid, om 1953 hinne, joegen J. H. Brouwer en P. Gerbenzon op it Frysk Ynstitút fan de Grinzer universiteit tegearre kolleezjes oer Aldfryske oarkonden. Wylst Gerbenzon de oarkonden foaral fan de histoaryske en juridyske kant beseach, gyng Brouwer mear yn op taalkundige aspekten. Hy sette doe ek de dialektyske *o*-foarmen byinoar, mar makke der net in publikaasje fan.

Doe't ik yn 1958 in stúdzje skreau oer âlde oerienkomsten tusken de dialekten fan Hylpen en Skylge, besocht ik ek de *o*-foarmen nei te gean yn Súdhoekster materiaal út de 18de ieu, yn it wurk fan Gysbert Japiks en yn it Aldfrysk.

Foar it lêstneamde wie Brouwer sa freonlik om my syn materiaal ynsjen te litten, dat er foar syn oarkondekolleezjes brûkt hie. Ik haw dêr doe in gearfetting fan makke en dy opnommen yn myn publikaasje.

Yn 1960 kaam Gerbenzon mei in grut ûndersyk, dat er ryklik beskieden oantsjutte as inkelde opmerkingen oer it foarkommen fan *riocht* nêst *riucht* yn de Aldfryske oarkonden. Yn dat artikel besocht er mei help fan gâns materiaal de tsjinstelling tusken dy beide foarmen te bestudearjen op grûn fan tiid en plak. Hy brûkte allinne orizjinele oarkonden. Yn kopyen kinne ommers de stavering fan it orizjineel en dy fan de ôfskriuwer trochinoar rûn wêze. (Gerbenzon, noat 4).

Gerbenzon wiisde derop dat it net allinne fan belang is wa't de oarkonde skreaun hat (noat 3). Ek de persoan dy't de tekst mooglik diktearre hat, kin ynfloed hân hawwe op de dialektyske foarm. Gerbenzon (74) kaam doe noch efkes op Brouwer syn ûndersyk en sei dat Brouwer de *e/o*-isoglosse foar it Súdwesthoeksk al yn midsieusk materiaal oanwiisd hie. Dy konklúzje wie wol wat tefolle sein. Brouwer hie net in isoglosse, in krechte grins oanjûn, mar allinne globaal in súdwestlik gebiet mei *o*-foarmen (M58, 210).

2. Stúdzjes út 1966-1976

Yn 1966 kaam B. Sjölin mei syn wichtige nije yndieling fan Aldfrysk yn trijen: it klassyk en it neiklassyk Aldfrysk en dêrnêst de oarkondetaal. Hy wiisde ûnder mear op ferskillen tusken de oarkonden en de oare rjochtsteksten, foaral yn de wurdskat, mar ek yn wurdbejutting en wurdfoarming. Mei syn nije oanpak fan de periodisearring joech er klearrichheid: de âlde dialektgeografyske yndieling yn West- en Eastfrysk bleau net folle fan oer. Foar de ûntfangst fan syn nije yndieling by D. Hofmann, H.D. Meijering en oaren ferwiis ik nei Sjölin syn oersjoch fan 1984.

Underwilens hie ik yn 1973 in artikel skreaun oer de namme fan *Sondel* (út *Sendel*, bosk op in sânich plak) en oer foarmen lykas *fonna* en *trodda*. (tredde). Dêrby wiene ek oare dialektyske *o*-foarmen samle út Aldfryske oarkonden fan Gaasterlân en omkriten. Likegoed as yn 1958 hie ik moderne dialektferskynsels as útgongspunt keazen. It liket my foar de taalskiednis fan belang ta dat men oarsprong en sprieding fan sokke ferskynsels besiket nei te gean yn âlde nammefoarmen en teksten.

Om't it my dus ek om de âldere taal en dialekten giet, haw ik de klam lein op dy âldere foarmen dy't de foargongers binne fan moderne dialektferskynsels. Sa kriget men earder wat hâldfêst oer de mooglike útspraak as by in suver syngroanyske grafematyske oanpak. Lykas yn 1973 en letter moat ik grafematyske en diplomatyske stúdzjes ek no oerlitte oan spesjalisten. Har wichtich wurk wol ik graach fan profitearje. Yn 1973 hie ik besocht kaartsjes te tekenjen fan *trodda* en *fonna* yn de Aldfryske oarkonden.

Dêrnei haw ik as tsjinstelling ta sokke súdwestlike *o*-

foarmen ek stúdzje makke fan âlde dialektyske *a*-foarmen. Yn 1976 koe ik sjen litte dat dy thús hearden yn it noardeasten fan Fryslân. Myn útgongspunt wiene wer moderne dialektfoarmen (fan it Skiermûntseach) en de dialektyske wetternammen *Brakken* en *Swadde* foar *Brekken* en *Swette*. Al yn 1960 hie ik op Reyner Bogerman syn *lasze*, *satte*, *spracke*, *wasze* wiisd (foar: lêze, sette, sprekke, wêze), dy't oanslute by it dialekt fan it Skiermûntseach.

Yn *Taal en Tongval* haw ik doe fjouwer kaarten tekene fan dialektyske tsjinstellingen tusken oarkonden út it noardeasten en út it súdwesten fan Fryslân. De foarmen út de trije dielen fan Sipma haw ik allegearre jûn. Foar de kaarten haw ik lykwols gjin lette kopyen brûkt (M76, 27), mar allinne orizjinelen en âlde kopyen. As iennichste útsûndering binne doe de frij betroubere foarmen fan it dialektyske testamint fan 1501 út Ljouwert meinommen, al kenne wy dy út in lette kopy (O I 449). Yn *It Beaken* fan 1976 is doe in gearfetsjende kaart gearstald op grûn fan 67 oarkonden út 1402-1544.

3. Vries syn oarkonden en korreksjes: 1977-1984

Spitigernôch moast ik my doedestiids noch beheine ta de trije dielen Aldfryske oarkonden fan Sipma. O. Vries wurke ûnderwilens al oan de útjefte fan it fjirde diel, dat in heale ieu nei Sipma syn earste diel ferskynde (1927-1977). Ik wie tige benijd oft de oarkonden fan Vries myn útkomsten op grûn fan Sipma syn útjefte befêstigje soene. Mar ik kaam der fuort net oan ta om dat goed nei te gean. Dat woe ik no noch dwaan, better let as net. Tagelyk kinne inkelde lokalisearringen ferbettere wurde.

Underwilens hawwe O. Vries en K. Boelens yn *It Beaken* fan 1981 it wurk fan de Ljouwerter stedsskriuwer Hemma Oddasin histoarysk en grafematysk bestudearre. Ek hat Vries de Ljouwerter *stedstiole* (1502-1504) op 'en nij útjûn, foar in belangryk part op grûn fan materiaal dat fan M. Oosterhout ôfkomstich wie. Bûtendat liet er yn 1984 in boekje ferskine mei gâns ferbetteringen fan de tekst yn Sipma syn trijedielige oarkonde-útjefte. Vries joech net allinne bettere lêzingen fan de tekst, mar ek bettere datearringen. Fierder is tige wichtich dat er in oersjoch tafoege hat fan de 53 skriuwershannen dy't er thúsbringe koe. It giet dus om 53 bekende of ûnbekende skriuwers fan ien of mear, mar soms frijwat oarkonden en ek fan oantekeningen *in dorso*.

Foar de Aldfryske dialektstúdzje is fan belang dat men no mear wurk meitsje kin fan taal of dialekt fan dy 53 skriuwers. Dochs moat men net te hege ferwachtingen hawwe. De ferneamde haadling Yga Galama (nr. 53 yn Vries syn list) kaam út de Súdwesthoeke. Vries ferwiist foar syn hânskrift nei in briefke fan 1486 (O II 132) mei net mear as seis rigels, tastjoerd oan Ljouwert en Boalsert. Spitigernôch fynt men dêr gjin wurden yn mei súdwestlike *o*-foarmen.

By twa haadlingen út Eastergoa kin men al in pear noardeastlike -a-foarmen tsjinkomme. Lyuwa Dyckstra fan Ljussens skreau yn 1470 spontaan: *God battert* (O IV 38). De Wurdumer haadling Waltia Abbasin Tyessingha (of Dekema) hat yn syn stikken ornaris gjin dialektfoarmen, mar yn 1478 ûntkaam him *wassa* (wêze; O I 286). Sa kin men yn de Snitser recesboeken in pear súdwestlike foarmen fine, alteast by stedsskriuwer Jourick Feikasin: *fonna* (finne; nr. 3098 en 4244 fan 1507-08), *ront* (rint; 2079 fan 1512) en *wob* (web, weefd guod: 9 kear yn 1507-09; sjoch ek ûnder 4, hjirnei).

Minder ienfâldich is it by testaminten. It testamint fan Jorard Andringha te Akkrum is yn 1476 neffens Vries (101) skreaun troch hear Johannes, pater fan it susterskleaster Ealsum oan de Boarn, noardwestlik fan Akkrum (O I 268). It is in konsept, dus foar de taalkundige neat minder as in orizjineel. It hat net allinne *fonne*, *fonna*, mar ek *wol*, *wolle* (subst.). By it skriuwen kin it "diktaat", dus wat Andringha yn syn dialekt meidielde, in rol spile hawwe, want de skriuwer brûkt ek wol de algemiene foarmen *fenne* en *wille*. Moatte wy it teken foar dy oarkonde no op de kaart sette by Ealsum of by Akkrum? Ik set it mar by Akkrum, oan de Ealsumer kant.

In gelyksoartich gefal liket it testamint te wêzen fan Teta Jellama, in provenier yn it Haskerkonvint (by Haskerdiken), fan 1472 (O I 223). Sipma jout de tekst fan 1488, in ôfskrift mei in oanfolling fan hear Ema, kommandeur fan de Dútske oarder yn Nes, oan de eastkant fan Akkrum. De stavering is soms ynkonsekwint: wy fine *Westermear* nêst *Westermar* en *Ottingha* weer nêst *waer*. Mar foar it dialekt is fan belang dat *boed* (bêd) en *holligha tree Koningha* (hillige trije keningen) súdwestlike foarmen binne.*

De fraach is no lykwols: binne dy o-dialektfoarmen (allinne) fan de ôfskriuwer, hear Ema yn Nes, dy't neffens eigen sizzen yn 1472 ek de skriuwer wie fan it testamint, of geane hja (ek) werom op it "diktaat", de wurden fan Teta Jellama sels? Om't Trijekeningen de datum oanjout fan de oanfolling fan 1488, moat de foarm *holligha* fan hear Ema wêze. Wêr't dy hikke en tein is, witte wy net. Teta Jellema wie yn 1451 *gaeman toe Westermar* by De Jouwer (O I 123). Mar foar ús kaart is de oarkonde fan 1488 likemin fan belang as dy fan 1451, want de dialektfoarmen dy't wy foar de kaart brûke, komme der net yn foar.

*) Sipma lies *boed*, Vries yn 1984, 28: *bord*. Nêst *trodde* (foar *tredde*, *trêde*, 3de) komt *troedde* foar; sjoch: 7.2. Dêrom sil *boed* ek in (rutsene?) njonkenfoarm oantsjutte fan *bod*, foar *bed*, *bêd*. Bûtendat komt in *bêd* as jefte gauris yn Aldfryske testaminten foar, mar net in *bord* om op te sliepen.

Doe't ik dat oan drs O. Vries skreau, hat er it testamint fan Teta Jellema neisjoen en syn betinken jûn. Der kin skoan in *r* lêzen wurde, mar in *e* kin ek en dat jout by neier ynsjen in better lêzing.

4. *Dialekt en algemien Frysk?*

No't ik hjir besykje wol om in nije gearfetsjende kaart te tekenjen fan it boppeneamde materiaal út Sipma syn oarkonden mei dy fan Vries derby, gean ik allinne út fan orizjinelen, lykas Gerbenzon yn 1960. Wy hawwe no ommers ek mear materiaal ta ús foldwaan. Sa kinne wy de problemen nije dy't kopyen jaan kinne. It begryp oarkonde woe ik rom opfetsje. Om't Sipma dêr de Snitser recesboeken by rekkene, doch ik dat ek, al brûk ik Oosterhout syn útjefte.

Ek meitsje ik gebrûk fan Gerbenzon syn brievesamling dêr't brieven yn steane fan magister Bernardus Bucho (ab) Aytta út 1510-1513. Dy wie berne te Swichum. Syn noardeastlike dialektfoarmen *wassa*, *vassa* (foar: wêze) kin men dus kreas op de kaart sette (M76, 31), mar fierder behein ik my ta de oarkonden fan Sipma en Vries, al is it materiaal meastal net sa maklik te lokalisearjen. Foar ús taal- of dialektgeografysk doel giet it nammers mear om it plak of de hoeke dêr't de dialektfoarm thúsheart. Sa is it better Bucho Aytta syn foarmen yn Swichum thús te bringen as yn it plak of de plakken dêr't er skreaun hat.

Spitigernôch kinne wy hast nea sizze: dy oarkonde is skreaun troch in persoan lykas Bucho Aytta en jout dus dialektfoarmen fan syn berteplak. Gelokkich hat O. Vries no útfûn dat hear Fedda Popkama, pastoar fan de Vitustsjerke yn Aldehou (Ljouwert), de skriuwer is fan inkelde Ljouwerter oarkonden mei *a*-dialektfoarmen. Vries jout syn fynsten oer de "Dialektysk kleure Aldfrysk fan in Ljouwerter pastoar" yn dizze ôflevering fan *Us Wurk*. Hear Fedda kaam fan Bilgaard, oan de noardkant fan Ljouwert.

Neffens Vries is hear Fedda ûnder mear de skriuwer fan de oarkonden O I 448 en 450 fan 1500-1501, mei frijwat fan dy *a*-foarmen. Yn 1976 siet ik dêrmei (M76, 26) en ek mei de fraach wa't it orizjineel skreaun hawwe koe fan Sibbel har earste testamint fan 1501 (O I 449). Dat sil hear Fedda grif ek wol dien hawwe. Niis haw ik ûnder 3 al op de lêstige lokalisearje fan foarmen út inkelde testaminten. Wy moatte faak al bliid wêze, as wy yn de oarkonden ien of mear oanwizingen fine dy't it plak of de hoeke oantsjutte dêr't de skriuwer thúshearte.

Bûtendat is it ek de fraach oft de skriuwer (noch) wol dialektfoarmen brûke woe. It kin wêze dat er dy mijde (lykas blykber de ûnder 3 al neamde Wurdumer haadling Waltia Tyessingha) en dus mear algemiene foarmen foar kar naam of dat er troch in diktaat beynfloede waard. Sa haw ik wiisd op de skriuwtaal fan Sibbel Sibbetzme-Auckama har twadde testamint fan 1506 (O I 518; M76, 25-26, 30-31; M84, 49). De skriuwer hat him ôfkeard fan it dialekt yn it niis neamde earste testamint fan 1501 (O I 449). By it omwurkjen besocht er te skriuwen sa't dat neffens him "hearde" yn de mear algemiene Fryske oarkondetaal. Sjoch ek de algemiene ferzy O II 35 nêst dy fan 34 (1453. M76, 23).

Ek by de trije Ljouwerter stedsskriuwers dêr't Vries de hânskriften fan fêststeld hat, koe ik ús dialektfoarmen

net fine, net by Hemma Oddasin en ek net by Maester Otta en Wilko Folkeri. By de Snitser stedsskriuwer Hero Abbasin bin ik allinne ien kear *ront* (rint) tsjinkommen yn de Snitser recesboeken (nr. 5151 fan 1516). Under 3 haw ik al wiisd op *fonna*, *ront* en *wob* by syn foargonger as stedsskriuwer Jourick Feikasin. Mar dy brûkte yn syn Frysk ek *renth* (3098) en *web* (4654) yn 1508. De algemiene foarmen *fenna*, *fennen* kin men by him faker fine as *fonna*.

5. Dialekt yn codices en yn oarkonden út stêd en doarp

Mei in berop op B. Sjölin syn yndieling fan it Aldfrysk út 1966 wiisde B. Looper yn 1984 nochris op it ferskil tusken skriuwer- en sprektal en op it ûnderskie tusken de boarnetypen oarkonde en rjochtstekst. Mei rjocht en reden kaam Looper doe ek mei in oare oanpak fan de oarkonden (yn de beheinde, offisjele sin) as symboalen fan status en autoriteit fan de oarkonders. Sa kin men better begripe dat men yn Fryslân nei (en nêst) it Latyn en it Middelnederlânsk ek it Aldfrysk brûke woe as oarkondetaal.

Dochs sil men as taalkundige mei Sjölin it ferskil tusken de taal fan de oarkonden en dy fan de (oare) rjochtsteksten benammen sjen yn de wurdskat, wurdetsjutting en wurdfoarming. As men siket om opfallende ferskillen yn de lêding, dan fynt men dialektfoarmen likegoed yn oarkonden as yn oare teksten. Sa haw ik yn 1976 net allinne wiisd op de súdwestlike *o*-foarmen yn Jus Municipale en codex Parisiensis, mar ek op noardeastlike *a*-foarmen yn Unia en Aysma.

Under ferwizing nei de boarnelisten mei dialektfoarmen hjirnei by 7 wol ik yn it koart op in pear problemen yngear. Dy listen litte sjen dat der gâns fraachtekenen en fragen binne, tefolle om se hjir allegearre te besprekken. Yn oansluting by de punten en oarkonden dy't hjirfoar al neamd binne, moat ik my no fierder beheine ta inkelde gefallen en opmerkingen. Hja hingje benammen gear mei it lokalisearjen en op de kaart oanjaan fan deselde dialektfoarmen as op myn kaart fan 1976 yn *It Beaken*.

In oarkonde fan 1544 oer in skinking oan it Warkumer kleaster, dy't troch hear Lyckla Haukis besegele is, hie ik yn 1976 op kaart 1 (yn *Taal en Tongval*) yn Warkum lokalisearre (M73, 113 en M76, 33). Mar tank sij O. Vries syn "Correcties" witte wy no dat hear Lyckla Haukis dy oarkonde ek sels skreaun hat, likegoed as fjouwer Gaasterlânske oarkonden yn O III en ien yn O IV, foar Ousters, bewenners fan De Ouwer (Alde Ouwer oan de Tsjûkemark). Neffens dy fiif oarkonden wie de skriuwer earst fikaris (yn 1526) en letter pastoar (yn 1528-1531) fan Wikel. Mar yn 1544 wie er pastoar fan Harich (O II 378).

Om't wy net witte wêr't er hikke en tein is, kinne wy syn súdwestlike *o*-foarmen net krekt op de kaart lokalisearje. Hy skreau foar Ousters, Warkumers en Gaasterlanners, wylst er yn Wikel en Harich wenne. Sadwaande mei men him wol globaal as in Gaasterlanner beskôgje. Wat moat

BY DE NIJE KAART FAN ALDFRYSKE DIALEKTFOARMEN

Ferantwurding fan de tekens op de kaart

By de gritenijen is útgien fan de nammen en grinzen fan foar de lêste oarloch, doe't it sudertrimdel fan Ljouwerteradiel (mei Wurdum en Swichum bygelyks) noch net by Ljouwert hearde. De jiertallen ferwize nei de 75 oarkonden út dy jierren yn de listen (7.1 en 7.2), mar de fraachteken binne hjir ûnder foar it gemak weilitten. Men kin trije gebieten ûnderskiede.

(1) It NOARDEASTEN mei syn *a*-dialektfoarmen (24 oarkonden)

Eastdongeradiel: Easternijtsjerk 1487 en Nijewier 1503

Westdongeradiel: Ternaard 1491

Dokkum: 1463 (3x), 1498 en 1504

Ferwerderadiel: Lichtaard 1465 en Ginnum 1474

Dantumadiel: Rinsumageast 1469 en 1482

Tytsjerksteradiel: Rypstjerk 1418; Burgum 1453 en 1466

Ljouwerteradiel: Jelsum 1402; Goutum 1457; Wurdum 1478 en 1491; Swichun 1510 en 2x 1513

Idaarderadiel: Eagum 1453 en Wergea 1465

(2) It OERGONGSGEBIED tusken it N.E. en it S.W. (29 oarkonden)

Ljouwert: *a*-foarmen yn 1440, 1457, 1463, 1464, *o* yn 1469, *a* en *o* yn 1470, *a* yn 1495; Bilgaard *a* yn 1500 en 1501

Menameradiel: Deinum *o* yn 1458 en Menaam *a* yn 1477

Utingeradiel: Ealsum *o* yn 1476 en 1499; noardkant fan Akkum *a* yn 1449, 1455 en 1467, mar *o* yn 1469 en 1475; Nes *o* yn 1425 en *a* yn 1449.

Baarderadiel: Weidum *a* yn 1450

Hinnaarderadiel: Wommels *o* yn 1476 en *a* yn 1492

Wûnseradiel: Longerhou *a* en *o* yn 1521

Wymbritseradiel: Wolsum *a* yn 1455; Abbegea *o* yn 1523; Himdyk-Drylts *a* en *o* yn 1447; Heech *o* yn 1475

Doanjewerstal: Langwar *a* yn 1473

(3) It SúdWESTEN mei syn *o*-dialektfoarmen (22 oarkonden)

Snits: 1477, 1507 en 1508

Warkum: 1468 en 1485

Hylpen: 1486 en 1512

Himmelumer Aldefurd: Ealahuzen 1488; Nijegea 1489

Gaasterlân: Harich 1544; Rûgehuzen 1515; Balk 1531 en 1541; Wikel 1526 (2x), 1528, 1529, 1530 en 1531

Sleat: 1526 en 2x 1532

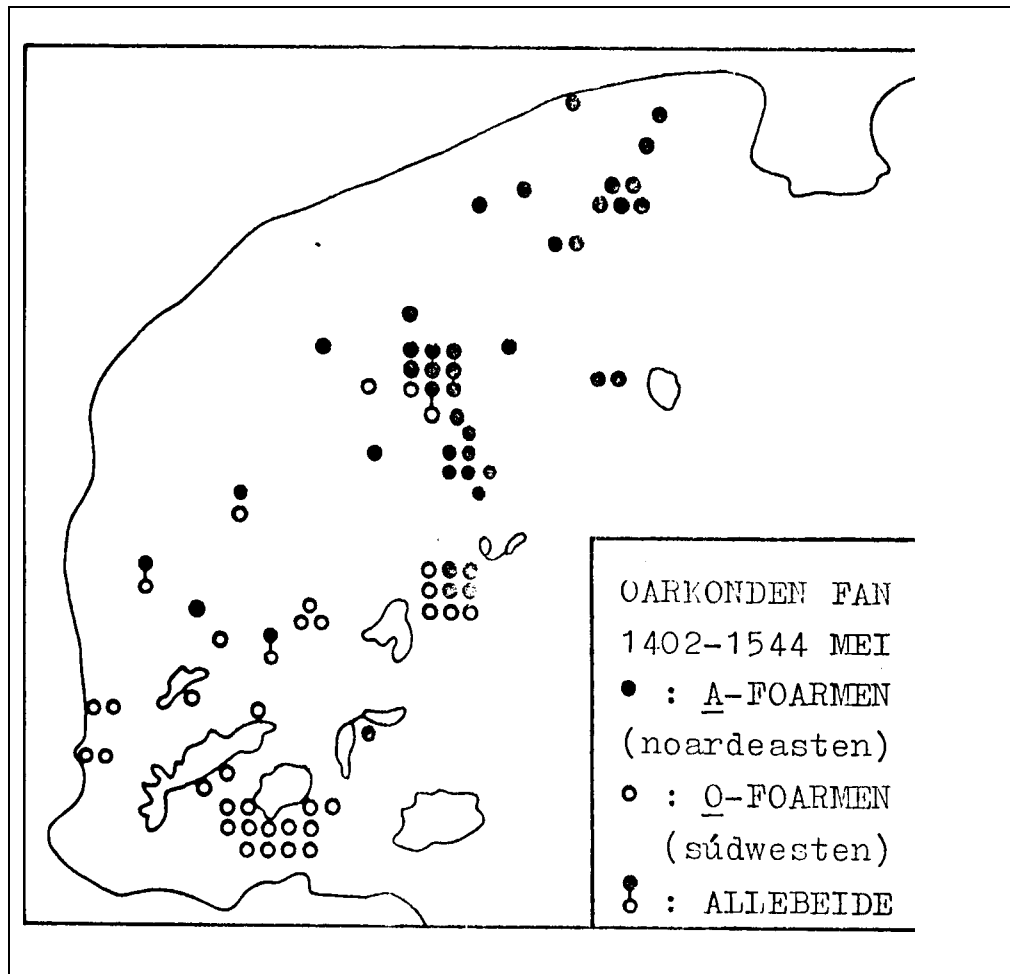
1. *Noardeasten*: 24 oarkonden mei *a*-foarmen

2. *Oergongsgebiet*: 29 oarkonden: 19 mei *a*- en 13 mei *o*-foarmen

3. *Súdwesten*: 22 oarkonden mei *o*-foarmen

Meiinoar: 75 oarkonden mei *a* en/of *o*

N.B.: It iepen rûntsje, eastlik fan Warkum, ûnder de Aldegeaster Brekken, tsjut net in oarkonde oan, mar de Ringwiell!

*ALDFRYSK**N.E.HOEKE**S.W.HOEKE**NIJFRYSK*

setta
sella
spreka, jeld
skeld
lesa, fenne
wesa, tredde

satte
salle
spracke, jild
skild
lasse, fenne
wasse, tredde

sotte
solle
sprecke, jold
skiold
lesse, fonne
wesse, trodde

sette
ferkeapje
sprekke, jild
skuld, skild
lêze, finne
wêze, tredde

men oars? Op de kaart soe men de tekens foar syn oarkonden dus midden yn Gaasterlân sette kinne. Mar it giet om seis tekens. Dêrom set ik dy mar op in rige fan Wikel yn de rjochting fan Harich, teminsten salang as wy net mear witte oer syn komôf.

Wat mear hâldfêst hawwe wy by in oarkonde fan de grytman fan Gaasterlân en it rjocht te Balk yn 1531, by trije oarkonden fan de Sleattermer boargemasters yn 1526 en 1532, twa oarkonden fan de Warkumer skepenen yn 1468 en 1485 en trije fan de stêd Dokkum yn 1463. Mar men moat op jins iepenst bliuwe, as men yn in oarkonde fan grytman en meirjochters te Langwar fan 1473 noardeastelike foarmen fynt. Kaam de skriuwer miskien út it noardeasten fan Fryslân? Dochs falt it op dat der nettsjinsteande de fraachtekenen wer twa dialektgebieten foar it ljocht komme op de kaart: it noardeasten en it súdwesten.

6. Grinsgefallen (út mingdialekten?) en ôfwikings op de kaart

Trije oarkonden mei foarmen fan beide dialekten fertsjinje wat mear omtinken. Op de kaart hawwe dy trije dus it kombinaasje-teken foar de *o*-foarmen mei de *a*-foarmen. It giet om twa lytse en ien tige lange oarkonde: O I 99 fan 1447. Yn 1976 (41) haw ik al pleite foar in neier ûndersyk en dat doch ik no nochris. Hy nimt by Sipma likernôch trije blêdsiden yn. It giet oer in fersoening fan de Harinxma's en Homminga's mei de Albada's en Jongsma's yn de omkriten fan Drylts en de Himdyk.

O I 99 is in *baer*. Neffens in meidieling fan O. Vries sil in *baer*, in skiedsrjochterlike útspraak, ornaris troch ien fan de skiedsrjochters skreaun wêze. Hy hat de yndruk dat by it opstellen fan in arbitrale útspraak gauris de skiedsrjochters fan beide partijen punten op papier set hawwe, dy't letter oernommen binne yn de tekst fan de útspraak. Dat ferklearret neffens Vries bygelyks wêrom't Pax nr. 201 fan 1497 foar in part yn it Nederlânsk en foar in part yn it Frysk skreaun is.

Yn O I 99 fine wy soenlju út de Súdwesthoeke en út Wûnseradiel/ Hinnaarderadiel. Kin dêr de ferklearring yn socht wurde fan de *a*- nêst de *o*-foarmen yn dat stik? De *baer* O IV 35 fan 1470 mei it noardeastlike *wassen* en it súdwestlike *schioda* giet dy ferklearring net foar op. By O I 99 fynt men foarmen lykas *was* en *spraken* yn it protokol, mar ek yn de paragrafen a, c, d en e, wylst foarmen lykas *fonne*, *yoelden*, *schyolden*, *Yolmera* en *wolla* (subst.) yn de paragrafen a, b, c, d, e en f foarkomme.

Dêrom liket it dochs net sa oannimlik dat in part fan de oarkonde troch sprekkers fan it *a*-dialekt en in oar part fan de oarkonde troch sprekkers fan it *o*-dialekt "dikteard" of beynfloede is by it skriuwen, al sil ik dat net útlute. Wierskynlik giet de tekst earder werom op in skriuwer en sprekker(s) fan in mingdialekt út in oergongs-

gebiet. Dat de stavering net konsekwint folhâlden is, hoecht by sa'n lange oarkonde gjin nij te dwaan.

De beide oare, lytsere oarkonden mei in mooglik mingdialekt binne: de niis al neamde *baer* O IV 35 fan 1470 (Ljouwert?) mei *wassan* nêst *schioda* en O IV 235 fan 1521 (11 rigels by Vries). Wy sjogge dêr *jold* en *ondersot* nêst *sat*. De skriuwer is in Bocka Simensin en der is mar ien oanwizing foar in mooglike lokalisearring: Longerhou (?). Us oare orizjinele oarkonden hawwe allinne ien of mear *a*-foarmen of útslutend ien of mear *o*-foarmen.

By de oarkonden mei foarmen fan it noardeastlik *a*-dialekt sjocht men in pear bûten har kearngebiet. Dy fan 1450 út Weidum en fan 1477 (Menaam?) falle der net sa fier bûten. Mar dy fan 1455 (Wolsum?), 1473 (Langwar) en 1492 (Wommels?) al. Itselde hat men mei *o*-foarmen bûten har kearngebiet, dus bûten it súdwesten en it gebiet om Akkrum hinne. De oarkonden fan 1458 út Deinum, fan 1469 (Ljouwert?) en 1476 (Wommels) falle bûten dat gebiet. Wierskynlik binne hja fan skriuwers (en sprekkers) dy't net yn dy plakken hikke en tein binne (M76, 42).

Dêrom is it bygelyks de fraach wêr't hear Albert weikaam, de pastoar dy't de niis neamde oarkonde fan 1455 (O IV 19) besegele hat op fersyk fen Bocka Obbasin te Remswert ûnder Wolsum. Dy hear Albert wie yn 1453 al pastoar fan Wolsum, want hy hat doe bepalingen fan de Himmen mei besegele (O II 33). Om't yn de oarkonde fan 1455 de noardeastlike foarm *lasan* (lêzen) foarkomt, kin men jin ôffreegje oft hear Albert út it noardeasten kaam. Fierder ûndersyk kin miskien klearrichheid jaan.

Sa hat - lykas al sein is - O. Vries nei oanlieding fan myn stúdzjes no útfûn dat Fedda Popkama, pastoar fan de Vitustsjerke te Ljouwert (Aldehou) in skriuwer fan *a*-foarmen wie en dat er fan Bilgaard kaam, yn it noarden fan it Ljouwerter stedsgebiet. Dêrfoar ferwiis ik nei Vries syn artikel oer him yn dizze ôflevering fan *Us Wurk*. Ik behein my no fierder ta de kaart fan de oarkonden mei de bedoelde dialektfoarmen.

Globaal jout ús nije kaart itselde byld as dy fan 1976. Hy berêst op mear en better dialektmateriaal, al bliuwe der noch fraachteken. Dy steane net op de kaart, mar al yn de listen mei bewiisplakken. Under 7.1. sjocht men de 43 oarkonden mei *a*-foarmen (36 út de 15de en 7 út de 16de ieu) en ûnder 7.2. de 35 oarkonden mei *o*-foarmen (17 út de 15de en 18 út de 16de ieu). Om't trije oarkonden (fan 1447, 1470 en 1521) foarmen út beide dialekten hawwe, giet it meïnoar net om 78, mar om 75 oarkonden. Wa't dy rieplachtet, sil begripe wêrom't gâns fragen net sa maklik mear te beantwurdzjen binne.

Dochs is it ûndersyk no wer wat fierder brocht as yn 1976. Troch it ferskinen fan Aldfryske oarkonden IV hawwe wy mear materiaal ta ús foldwaan. It brûken fan útslutend orizjinele oarkonden hat ús mear hâldfêst jûn oangeande de betrouberens fan de teksten. Fierder is der mear klearrichheid kommen foar it lokalisearjen fan oarkonden en dus

ek fan dialektfoarmen op ús nije kaart. Tagelyk is koart yngien op it mijen fan it dialekt troch skriuwers dy't yn de 15de en 16de ieu in mear algemiene Aldfryske skriuwtaal foar kar namen.

7.1. Oarkonden mei noardeastlike *a*-dialektfoarmen: 1402-1521

Lykas yn 1976 wurde wer de oarkonden brûkt mei de neikommende *a*-dialektfoarmen:

<i>lasse, lasa</i> ensfh.	= lêze
<i>salle; sald</i> (partic. perf.)	= ferkeapje; ferkocht
<i>satte; sat</i> (partic. perf.)	= sette; set
<i>spracke, spraka</i> ensfh	= sprekke
<i>wasse, wassa</i> ensfh.	= wêze

*

- 1402 O I 9, Ljouwerteradiel (Jelsum?), 2x *lasen*.
- 1418 O I 28, omkriten fan Ryptsjerk? Dizze *baer* is min krekt te lokalisearjen. De soenlju binne in hôfmaster fan Klaarkamp (?) en in persoan fan Ryptsjerk. *spraken*.
- 1440 O I 80, Ljouwert, *lassen, spracken, wassen*.
- 1447 O I 99, omkriten fan Drylts en de Himdyk, 2x *spraken*, 1x *spraecken*, 3x *was*, 4x *wasen*. Sjoch ek by de oarkonden mei *o*-dialektfoarmen.
- 1449 O I 103, noardlik fan Akkrum? (Sjoch fierderop: O I 139), *lassen*.
- 1449 O I 109, Wobbingabrêge, Nes by Akkrum. (Bakker 1982, 53), *spraka*.
- 1450 O II 31, Weidum, *lazan*.
- 1453 O II 34, Eastergoa (min te lokalisearjen; dêrom stiet it teken op de kaart likernôch midden yn Eastergoa: yn de omkriten fan Burgum), 3 x *wassa*, 4x *wassen*.
- 1453 O IV 17, Idaarderadiel (Eagum? Sjoch ek by O I 319: Wigla Syurds), 2x *wassa*.
- 1455 O IV 19, Wolsum? (Remswert) by Nijlân (Sjoch ek by O II 33, ein: persona Wolsum hear Albert) *lasan*.
- 1455 O I 139, noardlik fan Akkrum? (lykas O I 103 en 201? of: Boalsserter geastlike?), *spraka, wassa*.
- 1457 O I 145, Ljouwert, *wassen*.
- 1457 O I 148, omkriten fan Goutum? De soenlju fan dizze *baer* komme út Wurdum, Goutum en Ljouwert. *spracken, spraka, wasa, wassa, 2x wasen*.
- 1463 O II 54, Dokkum, *wassa, wassen*.
- 1463 O II 55, Ljouwert, 7x *wassen*.
- 1463 O II 57, Dokkum, *spracka*.
- 1463 O II 61, Dokkum, *spracken*.
- 1464 O I 172, Ljouwert, *wassen*.
- 1465 O II 217, omkriten fan Wergea en Wurdum, *laessaen*.

- 1465 O 178, omkriten fan Lichtaard (westlik fan Dokkum), *wassen*.
 1466 O I 180, omkriten fan Burgum, *lasan*.
 1467 O I 188, noardlik fan Akkrum en Nes? 2x *wassa*.
 1469 O I 199, Rinsumageast? *wassa, wassen*.
 1470 O IV 35, Ljouwert? De soenlju fan dizze *baer* komme út Ljouwert en Huzum. *wassan*. Sjoch ek by de oarkonden mei *o*-dialektfoarmen.
 1473 O I 241, Langwar, *spracken, waessen*.
 1474 O IV 41, omkriten fan Ginnum en Jislum (Ferw.), *wassa*.
 1477 O IV 50, Menaam (Orxma-goed)? *wassan*.
 1478 O I 286, Wurdum, *wassa* (hânskrikt fan Waltia Tyessingha: Vries 1984, 103).
 1482 O I 321, Rinsumageast en omkriten, *satthen*.
 1487 O IV 77, *Easternijtsjerk*? Beide soenlju fan dizze *baer* komme fan Easternijtsjerk, *wassa, wassen*.
 1491 O IV 82, Wurdum (of Huzum)? *wassa*.
 1491 O I 387, Ternaard, *sat, sald* (partic.perf.).
 1492 O I 394, Wommels? 2x *waessa*.
 1495 O IV 108, Ljouwert, *satte, salle*.
 1498 O I 437 = II 195, yn of by Dokkum, dêr't Mockema weikaam, *wassen*.
 1500 O I 448, Ljouwert - Bilgaard, *wasse*. Neffens drs. O. Vries is de skriuwer hear Fedda Popkama, pastoar fan de Vitustsjerke (Aldehou), dy't fan Bilgaard kaam, oan de noardkant fan Ljouwert (Vries 1986).
 1501 O I 450, Ljouwert - Bilgaard, *wasse*. Neffens Vries (1986) ek fan hear Fedda Popkama.
 1503 O I 467, Sion, Nijewier (noardeastlik fan Dokkum), *wasse, wassen*.
 1504 O IV 142, yn of by Dokkum, *wassen*.
 1510? B12, Swichum (hânskrikt fan Bucho Aytta), *wassa*.
 1513? B13, Swichum (ek Bucho Aytta), 2x *vassa*.
 1513? B14, Swichum (ek Bucho Aytta), *vassa*.
 1521 O IV 235, omkriten fan Boalsert: Longerhou? *sat*, part. perf. (hânskrikt fan Bocka Simensin: Vries 1984, 99). Sjoch ek by de oarkonden mei *o*-dialektfoarmen.

7.2. Oarkonden mei súdwestlike o-dialektfoarmen: 1425-1544

Lykas yn 1976 wurde wer de oarkonden brûkt mei de neikommende *o*-dialektfoarmen:

<i>fonne, fonna</i> en gearstallingen.....	= finne
<i>jold, jolde</i> (subst. en ynfin.).....	= jild; jilde
<i>scyold(en); scyoldich</i> (adj.).....	= skuld(en); skuldich
<i>scyold(en)</i>	= skild(en); munt(en)
<i>solle, solla</i> ensfh.....	= ferkeapje
<i>sotte, sotta; sot</i> (subst.).....	= sette; set
<i>sot, besot, ondersot</i> (partic.perf.).	= set, be-, ûnderset
<i>trodde, trodda; trottien</i>	= tredde, trettjin

*

- 1425 O I 43, Wobbingabrêge, Nes by Akkrum (Bakker 1982, 53), *schyuldich*.
- 1447 O I 199, omkriten fan Drylts en de Himdyk, *yoelda* (s. en ynf.), *yoelde(n)*, *schyolt*, *schyolde(n)*, *fonne*. Sjoch ek by de oarkonden mei *a*-dialektfoarmen.
- 1458 O I 151, omkriten fan Deinum, *soth*, part. perf., 2x *trodde*.
- 1468 O I 195, Warkum, 2x *fonna*.
- 1469 O I 194, Ljouwert? *scioldich*.
- 1469 O I 201, noardlik fan Akkrum? *trodtien*. Fergel. O I 139 (1455).
- 1470 O IV 35, Ljouwert? *schiolde*. Sjoch ek by de oarkonden mei *a*-dialektfoarmen.
- 1475 O I 256, Heech, wenplak fan Douwa Harinxma, *scioldich*.
- 1475 of letter O I 201, noardlik fan Akkrum? In dorso *fonna*. Fergel. 1469, hjirboppe.
- 1476 O I 268, konsept (hânskrift fan hear Johannes), kleaster Ealsum by Akkrum, *fonna*, *fonne*
- 1476 O IV 47, Wommels, *scioldich*.
- 1477 O I 275. Snits, *schyolden*, *sciolden*.
- 1485 O II 221, Warkum, *fonna*.
- 1486 O IV 73, Hylpen (of Boalsert?), 4x *iold*, 1x *iolde*
- 1488 O I 360. Ealahuzen en omkriten, *sotta*, *solla*; 2x *julde*, *julds*; *schyulden*, *schyuldich*.
- 1489 O I 373, Nijegea (Himmel. Aldef.), *sotten*, *sollen*, *scioldich*.
- 1499 O I 443, kleaster Ealsum by Akkrum (hânskrift fan hear Foppa), *fonna*.
- 1507 S4244, hânskrift fan Jourick Feikasin, stedsskriuwer fan Snits, *fonna*.
- 1508 S3098, hânskrift fan Jourick Feikasin, Snits, *fonna*.
- 1512 O III 36, Hylpen, *solla*, 2x *jold*, *scyoden*, *scyoldych*.
- 1515 O III 38, Rûgehuzen by Balk, *jold*, *trotteen*.
- 1521 O IV 235, Longerhou? *ondersot*, part. perf., *jold* (hânskrift fan Bocka Simensin). Sjoch ek by de oarkonden mei *a*-dialektfoarmen.
- 1523 O II 309, Abbegea, 2x *burlfonne*.
- 1526 O IV 248, Wikel (hânskrift fan hear Lyckla Haukis), 2x *scyolden*.
- 1526 O III 41, Wikel (selde hân), *jold*, *scyold*, *scyoldich*.
- 1526 O III 42, Sleat, *besoth*, part. perf.
- 1528 O III 43, Wikel (hân fan hear Lyckla Haukis), *sotten*, *sollen*, *sciolde*, *scioldich*, *Fonsleat*.
- 1529 O III 44, Wikel (selde hân), *jold*, 3x *sciolde(n)*, *trodde*.
- 1530 O III 46, Wikel, *trodde*.
- 1531 O III 47, Wikel (hân fan hear Lyckla Haukis), *jold*, 2x *scioldich*, 2x *trodde*.
- 1531 O III 48, Gaasterlân (Balk?), 2x *troedde*.
- 1532 O III 49, Sleat, *besoth*, part. perf., *fonne*, 2x *troedde*.
- 1532 O III 50, Sleat, *besoth*, part. perf.

- 1541 O IV 267, Gaasterlân (Balk? Harich?), *sot*, subst., *soth*, part. perf., *sotta*, *solla*, *jold*, *schiboldich*.
 1544 O II 378, Harich? (wer de hân fan hear Lyckla Haukis), *sotten*, *sollen*.

Park Arenberg 62,
 3731 ET De Bilt

22-1-1986,
 H.T.J. Miedema.

BIBLIOGRAFY EN FERANTWURDING

In bysûnder wurd fan tank komt ta oan drs. O. Vries fan it Frysk Ynstitút oan de Ryksuniversiteit te Grins. Hy hat op myn fersyk de earste ferzy fan dit artikel lêzen. Benammen hat er my holpen by de problemen oangeande de lokalisearring fan frijwat oarkonden. Ik ferwiis hjir ek nei syn stúdzje oer oarkonden fan hear Fedda Popkama, dy't hjirnei ôfprinte is (Vries 1986).

Fierder tankje ik drs. K. Boelens te Ljouwert en prof. dr. H.D. Meijering fan de Frije Universiteit yn Amsterdam. Om wissers te wêzen oangeande it wurk fan Hemma Oddasin hie ik de earstneamde frege oft er ús dialektfoarmen ek yn dat wurk tsjinkommen wie. Hy skreau my werom dat dy net foarkomme yn de kompjûter-útdraai fan Hemma Oddasin syn Fryske teksten, dy't er fan prof. Meijering te brûken krige hie.

De hear A. J. Lotgering te Grins bin ik tankber foar it oertekenen fan myn ûntwerpkaart. De ferantwurdig fan de tekens op de kaart en de ferwizingen nei de bedoelde oarkonden kin men by de kaart fine. Under de kaart steane foar oriëntaasje allinne de wichtichste haadfoarmen ôfprinte. De dialektfoarmen dêr't it om giet, binne oanjûn yn de beide listen mei bewiisplakken ûnder 7.

*

ÅRHAMMAR, N. R. e.o. (red.), *Miscellanea Frisica*. Assen. 1984.

B = (Frieze) Brieven. Sjoch: GERBENZON 1967.

BAKKER, M., Toponymy fan Akkrum en Nes (*Fryske nammen* 4). Ljouwert. 1982.

BOELEN, K., Hemma Odda zin grafematysk hifke. *It Beaken* 43 (1981), 240-248.

GERBENZON, P., Enige opmerkingen over het voorkomen van *riocht* naast *riucht* in de Oudfriese oorkonden. *Taal en tongal* 12 (1960), 71-82.

GERBENZON, P., Friese brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw (*Estrikken*. 42) Grins 1967.

LOOPER, B., 'Ta in better begryp'. Latyn en folkstaal yn de oarkonden út de Fryske lannen tusken Fly en Wezer, 1200-1400. *It Beaken* 46 (1984), 1-14.

M = MIEDEMA, H.T.J.

M58 = M., Enkele oude overeenkomsten tussen de dialecten van Hindelopen en Terschelling. Yn: H. HOFSTEDE en

- M.C.A. VAN DER HEYDEN (red.), Uit de school van Michels. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. L.C. Michels bij zijn afscheid als hoogleraar te Nijmegen. *Nijmegen* 1958, 202-217.
- M60 = M., Oer de fokaelsystemen fan Reyner Bogerman en Gysbert Japiks as oergongsstadia tusken Ald- en Nijfrysk. Yn: K. DYKSTRA e.o. (red.), *Fryske stúdzjes oanbean oan Prof. Dr. J.H. Brouwer. Assen* 1960, 153-160.
- M73 = M., *Sondel en fonna* in oudfrieske oorkonden uit Gaasterland en omgeving (mei 2 kaartsjes). *Naamkunde* 5 (1973), 97-113.
- M76 = M., Dialectische tegenstellingen in oudfrieske oorkonden (mei 4 kaarten). *Taal en tongval* 28 (1976), 21-44.
- M1976 = M., In noardeastlik ferskynsel yn Aldfryske oorkonden (mei 1 kaart). *It Beaken* 38 (1976), 93-95.
- M84 = M., Bolsward en Bolswarder namen in Oudfrieske bronnen (1402-1541). *De Bilt* (yn eigen behear) 1984.
- O = Oudfries(ch)e oorkonden, bewerkt door P. SIPMA (dl. I-III) en O. VRIES (dl. IV). *'s-Gravenhage* 1927-1977.
- OOSTERHOUT, M., Snitser recesboeken 1490-1517. *Assen* 1960.
- Pax = OOSTERHOUT, M., et al., Pax Groningana (*Estrikken* 49). *Grins* 1975.
- S = Snitser recesboeken. Sjoch: OOSTERHOUT 1960.
- SIPMA, P. Sjoch: O.
- SJÖLIN, B., Zur Gliederung des Altfriesischen. *Us Wurk* 15 (1966), 25-38.
- SJÖLIN, B., Die Gliederung des Altfriesischen - ein Rückblick. Yn: N.R. ÅRHAMMAR e.o. (sjoch dêr), 55-66.
- SPAHR VAN DER HOEK, J.J., Fenne, finne en fonne. *Fryske Plaknammen* 6 (1953), 76-79.
- VRIES, O. Sjoch: O.
- VRIES, O., Hemma Odda zin, stedsskriuwer fan Ljouwert om 1500 hinne. *It Beaken* 43 (1981), 217-239.
- VRIES, O. en M.G. OOSTERHOUT †, De Leeuwarder stedstiole 1502-1504. (*Estrikken* 60). *Grins* 1982.
- VRIES, O., Correcties op P. Sipma, Oudfrieske oorkonden I-III, aangevuld met een overzicht van schrijvershanden (*Estrikken* 64). *Grins* 1984.
- VRIES, O., Dialektysk kleure Aldfrysk fan in Ljouwerter pastoar. *Us Wurk* 35 (1986) 27-30.